BIR EKSPONAT TARIXI

(Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyidagi arxeologik topilma bronza qozon haqida)

Bo‘ribaeva Rita Ametovna - *ilmiy xodim*
Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyi

Tayanch so‘zlar: bronza qozon, miloddan avvalgi VI–V asr, Qoraqalpog‘iston, arxeologik topilma, metallsozlik texnologiyasi, marosimiy amaliyot, muzeyshunoslik.

Ключевые слова: бронзовый котел, VI–V вв. до н. э., Каракалпакстан, археологическая находка, технология металлообработки, ритуальная практика, музееведение

Key words: bronze cauldron, 6th–5th centuries BCE, Karakalpakstan, archaeological find, metalworking technology, ritual practice, museology.

Muzey fondlarida saqlanayotgan arxeologik buyumlarning tarixiy qiymati ko‘pincha ularning “nimaga xizmat qilgani”ni aytish bilangina ochilmaydi; buyumning tayyorlanish texnologiyasi, foydalanish izlari, topilgan konteksti va keyingi “muzey hayoti” ham birgalikda tahlil etilgandagina u real tarixiy manbaga aylanadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati muzeyida saqlanayotgan miloddan avvalgi VI–V asrlarga mansub bronza qozon ana shunday ko‘p qatlamli manba sifatida e’tiborga molikdir. Mazkur maqolaning maqsadi qozon eksponatining ilmiy tavsifini berish emas, balki uning mintaqaviy madaniyatlar chorrahasidagi o‘rnini, metallsozlik maktabi va marosimiy amaliyotlar bilan bog‘lanishini, shuningdek muzeyshunoslik nuqtai nazaridan talqin va ekspozitsiya imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Bu yondashuv O‘rta Osiyo ilk temir davri yodgorliklari bo‘yicha shakllangan tipologik va tarixiy-madaniy konsepsiyalar bilan uyg‘un holda olib borildi [1; 2]. Miloddan avvalgi VI–V asrlar O‘rta Osiyoda ijtimoiy murakkablik kuchaygan, ko‘chmanchi va o‘troq guruhlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamda madaniy almashinuv jadallashgan davr bo‘lib, metall buyumlar ayni jarayonlarning “ko‘rinadigan” dalillaridan hisoblanadi. Bronza qozonlar, ayniqsa, keng hududlarga tarqalganligi sababli, ularni bir vaqtning o‘zida texnologik bilimlar tarqalishi, marosimiy-ziyofat amaliyotlari va nufuz belgisi sifatida o‘rganish mumkin. Yevroosiyo dasht mintaqasida qozonning umumiy semantikasi “jamoviy iste’mol” va “marosimiy taqsimot” g‘oyalari bilan bog‘lanishi ko‘p tadqiqotlarda qayd etilgan; ammo har bir konkret nusxa mahalliy an’ana va resurs bazasiga ko‘ra o‘ziga xos yechimlarni beradi [3]. 1980-yili Qoraqalpog‘iston Respublikasi Ellikqal’a tumani hududida, Burli qal’a bilan Tuproqqal’a oralig‘idagi kenglikda o‘tkazilgan gidrogeologik ekspeditsiya vaqtida ishchi A.Tawbayev tomonidan topilgan. Topilma bronzadan shar shaklida quyilgan idishni eslatadi. Uning tubi yumaloq bo‘lgani uchun yerda mahkam turishi maqsadida unga uch oyoq o‘rnatilgan. Oyoqlari bukilib turgan hayvon oyoqlarini eslatadi. Hattoki uchlarida tirnoqqa o‘xshash belgilari ham bor. Uning dastasi yilqi shaklida ishlangan. O‘lkamiz hududidan birinchi marta topilgan bu topilma bilan tanishgan arxeolog olimlar M.Mambetullayev va N.Yusupovlar uni bizning eramizgacha bo‘lgan VI-V asrlarga tegishli ko‘chmanchi qabilalarga xos buyum sifatida aniqlagan.[7] Ushbu qozonga yaqin moddalar, olimlarning aniqlashicha ilgari Qozog‘iston Respublikasining Semireche viloyati hududidan ma’lum bo‘lgan va ular mil. avv. V-III asrlarga tegishli ekanligi, ikkinchi birlari hatto mil. avv. VI-asrga tegishli ekanligi ma’lum. Qozon Sulton Vays tog‘i hududida mil. avv. VI-V asrlardagi ko‘chmanchi massaget qabilalariga tegishli bo‘lishi mumkin. Tarixning otasi Gerodot Orol-Kaspiy oralig‘idagi Amudaryoning quyi qirg‘oqlarida yashovchi massaget qabilalari haqida gapira turib ularning quyoshga sig‘inishini va unga yilqilarni sadaqa qilishini ta’kidlaydi. Chindan ham islomgacha O‘rta Osiyo

ko‘chmanchi qabilalari orasida turmushida yilqi markaziy o‘rin egallagan. Iloji boricha idishlarida, san’at buyumlarida ot bilan qo‘shib ko‘mish udumi bo‘lgan. Olimlarning aniqlashicha ular yilqiga ham sig‘ingan. Demak biz so‘z yuritayotgan qozon dastasi umuman idishning o‘zi ham alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun, Qoraqalpog‘iston hududidagi bronza qozonni umumiy skif-saka doirasi bilan bog‘lash bilan cheklanib qolmasdan, Amudaryo quyi havzasining metallurgik xomashyosi, ustaxonalar ehtimoli, hamda foydalanish madaniyati bilan bog‘lab tahlil qilish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi uch yo‘nalishni birlashtiradi. Birinchisi tipologik-taqqoslash bo‘lib, qozonning konstruktiv elementlari, nisbatlari va ehtimoliy tutqich yechimlari bo‘yicha O‘rta Osiyo va dasht mintaqasi materiallari bilan qiyoslashga tayanadi [1; 4].

Ikkinchisi texnologik rekonstruksiya bo‘lib, bronza quyish, keyingi mexanik ishlov, sirtni tekislash, qirra va bo‘yin qismini mustahkamlash kabi jarayonlar izlarini aniqlashga intiladi; bu yerda arxeometallurgiya bo‘yicha umumiy yondashuvlar nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [5]. Uchinchi yo‘nalish muzeyshunoslik tahlili bo‘lib, buyumning fondga qabul qilinishi, ilmiy pasporti, restavratsiya ehtiyoji, saqlash sharoiti va ekspozitsiyadagi kommunikativ roli masalalarini qamrab oladi [6]. Ushbu uchlik yondashuv qozonni “faqat arxeologik narsa” sifatida emas, balki tarixiy xotira va ilmiy bilim aylanishiga kiritilgan eksponat sifatida ko‘rishga imkon beradi. Bronza qozonning ilmiy talqinida avvalo uning funksional doirasi aniqlanadi. Ilk temir davrida qozonlar kundalik ovqat pishirish idishi bo‘lishi mumkin, biroq bronza kabi qimmat materialdan yasalgan yirik idishlar ko‘proq marosimiy ziyofatlar, jamoaviy yig‘inlar va ijtimoiy ierarxiyani ko‘rsatishga xizmat qilgan. Qozonning material tanlovi va mehnat sig‘imi uning oddiy maishiy buyum emasligini kuchaytiradi: bronzani olish, eritish, qolip tayyorlash, quyish va keyin sirtni ishlash jarayonlari ko‘p bosqichli bo‘lib, bunday buyum ortida malakali ustalar turganini bildiradi. Odatda bunday idishlar yodgorliklardan turlicha kontekstlarda uchraydi: qo‘rg‘onlarda marhum bilan qo‘shib qo‘yilgan nufuz buyumi, muqaddas joylarda qurbonlik-ziyofat atributi yoki aholi manzilgohlarida markaziy xonadonning obro‘-e’tibor belgisi.

Qoraqalpogiston hududidagi topilmalar umumiy manzarasi shuni ko‘rsatadiki, quyi Amudaryo havzasi ko‘chmanchi yo‘llar va o‘troq sug‘orma dehqonchilik vohalari o‘rtasida aloqa hududi bo‘lgan; bu esa qozonning funksiyasini ham “transmadaniy” jarayonlar kontekstida ko‘rishga undaydi [2].

Texnologik jihatdan bronza qozonlar ko‘pincha quyma usulda tayyorlangan, ayrim hollarda esa bir necha detal alohida quyilib, keyin biriktirilgan. Bunda idish tanasining bir butun quyilishi ham, bo‘yin yoki qalinlashtirilgan qirra qismlarining qo‘shimcha ishlovi ham uchraydi. Qozonning og‘iz qismi, ayniqsa, mexanik stressga ko‘proq duch kelganligi sababli, u yerda qalinlashtirish, bukish yoki maxsus halqa ko‘rinishidagi mustahkamlash elementlari qo‘llangan bo‘lishi ehtimol. Quyma sifati, pufakchalar izlari, sirtning notekisligi yoki aksincha puxta sayqallanganligi ustaxonadagi texnik intizomni aks ettiradi. Arxeometallurgiya bo‘yicha tadqiqotlar bronza tarkibidagi qalay va qo‘rg‘oshin nisbatlari, shuningdek mikroqo‘shimchalar buyumning xomashyo manbai va texnologik maqsadini anglashga yordam berishini ko‘rsatadi; masalan, qo‘rg‘oshin qo‘shimchasi suyuqlikni oshirib, quyishni yengillashtiradi, qalay esa qattiqlikni kuchaytiradi [5]. Muzey sharoitida bunday xulosaga kelish uchun laborator tahlillar zarur bo‘lsa-da, tezis doirasida texnologik rekonstruksiya asosan vizual diagnostika va analogiyalar orqali ehtimoliy sxemani tiklash bilan cheklanadi.

Qozonning madaniy-semantik talqini “ziyofat” tushunchasining o‘zi bilan chegaralanmaydi. Ziyofat marosimi ko‘pincha siyosiy boshqaruvning yumshoq mexanizmlaridan biri bo‘lib, sovg‘a berish, taqsimot, ittifoq tuzish, harbiy otryadni birlashtirish kabi vazifalarni bajargan. Demak, qozon jamoaning o‘zini tasdiqlash marosimida markaziy predmet bo‘lishi mumkin. Bu fikr dasht madaniyatlaridagi qozonlarning nufuz va identitet belgisi

sifatida keng tarqalganligini ko‘rsatgan tadqiqotlar bilan mos tushadi [3]. Quyi Amudaryo hududida esa ushbu semantika mahalliy o‘troq an’analardagi katta hajmli idishlar va ommaviy marosimlar bilan tutashishi mumkin. Natijada bronza qozon “ikki dunyo”ning, ya’ni ko‘chmanchi dasht va voha madaniyatining kesishgan nuqtasini bildiruvchi eksponat sifatida talqin qilinadi. Muzeyshunoslik kontekstida mazkur qozonning ilmiy qiymati uning ekspozitsiyadagi kommunikativ imkoniyatlari bilan ham belgilanadi. Ko‘plab arxeologik buyumlar ekspozitsiyada “sukutli” qoladi: ularning yonida minimal yozuv bo‘ladi, tomoshabin esa buyumning texnologiyasi va ijtimoiy vazifasini tasavvur qila olmaydi. Bronza qozon kabi yirik va vizual ta’sirchan predmetda esa interpretatsiya imkoniyati ancha keng: uning yonida metall quyish jarayonini ko‘rsatadigan rekonstruksiya, o‘sha davr ziyofat marosimi manzarasini ilmiy asoslangan grafik tasvir, hamda qozonning tarqalish hududini ko‘rsatadigan xarita berilishi eksponatning “tilini ochadi”. Muzey tadqiqotlari eksponatning mazmunini ko‘p qatlamli hikoya orqali yetkazish tomoshabinning tarixiy tafakkurini faollashtirishini ta’kidlaydi; bunda buyumning ilmiy pasporti, saqlash rejimi va restavratsiya etikasi ham muhim o‘rin tutadi [6]. Bronza buyumlar uchun korroziya jarayonlari, xususan “bronza kasalligi” deb ataladigan xloridli korroziya xavfi mavjud bo‘lgani sababli, mikroiqlim nazorati va profilaktik konservatsiya ilmiy talqinning ajralmas qismiga aylanadi: noto‘g‘ri saqlash buyumni yo‘qotish bilan birga uning tarixiy axborotini ham kamaytiradi.

Mazkur eksponatning “tarixi”ni ilmiy nuqtai nazardan to‘liq anglash uchun uning arxeologik kontekstini maksimal darajada aniqlashtirish zarur. Agar topilmaning aniq topilgan joyi, qatlam sharoiti, hamroh topilmalar va dastlabki fiksatsiya materiallari (dalolatnoma, fotosurat, dala kundaligi) mavjud bo‘lsa, qozonning xronologik va madaniy mansubligi ancha ishonchli asoslanadi; aks holda, tipologik qiyoslash ustuvor bo‘ladi. Ilk temir davri uchun xronologiyani aniqlashda metall buyumlar bilan birga sopol majmualar, bezak buyumlari va qurollar kompleksi muhim; chunki bronza qozonlarning ayrim formalari uzoq vaqt davomida yashab qolishi, “arxaik” ko‘rinishlarning keyingi davrlarda ham uchrashi mumkin [1; 2]. Shu ma’noda, muzey fond hujjatlarini qayta ko‘rib chiqish, arxiv izlanishlari va zarur bo‘lsa dala materiallarini qayta tahlil qilish qozonning ilmiy tarjimai holini tiklashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpogiston Respublikasi tarixi va madaniyati muzeyida saqlanayotgan miloddan avvalgi VI–V asrlarga mansub bronza qozon bir vaqtning o‘zida uch darajadagi manbadir: birinchidan, u quyi Amudaryo hududida metallsozlik bilimlari va ustachilik an’analari mavjud bo‘lganini ko‘rsatuvchi texnologik dalildir; ikkinchidan, u jamoaviy ziyofat va marosimiy taqsimot orqali ijtimoiy munosabatlar boshqarilgan davrning semantik belgisi sifatida talqin etiladi; uchinchidan, u muzey ekspozitsiyasida mintaqalararo aloqalar va madaniy chorrahalilik g‘oyasini ilmiy asosda ochib beradigan kuchli kommunikativ obyekt bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv eksponatning “qadimiy buyum” sifatidagi passiv mavqeini yengib, uni ilmiy bilish, saqlash va ommalashtirishning yagona tizimida ko‘rish imkonini beradi; natijada bitta predmet tarixidan butun bir davrning madaniy dinamika va texnologik imkoniyatlari haqida xulosalarga kelinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Толстов С. П. По следам древнехорезмийской цивилизации. Москва: Издательство АН СССР, 1948. 324 с.

2. Вайнберг Б. И. Древний Хорезм. - М.: Наука, 1972. 256 с.

3. Rolle R. The World of the Scythians. Berkeley: University of California Press, 1989. 198 p.

4. Смирнов К. Ф. Скифы. Москва: Издательство Московского университета, 1961. 286 с.

5. Craddock P. T. Early Metal Mining and Production. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995. 310 p.

6. Boymetov B. Muzeyshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston, 2018. 240 b.
7. Мамбетуллаев М. Юсупов Н. «Уникальная находка» 12-апрель 1984г. Газета «Советская Каракалпакия».
8. Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyi katalog va akt kitoblari.

REZYUME. Ushbu maqola Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyida saqlanayotgan miloddan avvalgi VI–V asrlarga mansub bronza qozon eksponatini kompleks tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Tadqiqotda tipologik-taqqoslash, texnologik rekonstrukciya va muzeyshunoslik yondashuvlari qo‘llanib, buyumning funksiyasi, marosimiy semantikasi hamda mintaqalararo aloqalar ko‘rsatkichi sifatidagi o‘rni asoslanadi. Ilmiy yangilik qozonni lokal metallsozlik an’analari va skif-saka doirasi bilan bog‘liq ikonografik-texnik belgilar uyg‘unligida izohlashdan iborat.

РЕЗЮМЕ. Настоящая статья посвящены комплексному анализу бронзового котла VI–V вв. до н. э., хранящегося в Государственного музея истории и культуры Республики Каракалпакстан. Использованы типологическое сопоставление, технологическая реконструкция и музееведческий подходы для выявления функции, ритуальной семантики и роли предмета как индикатора межрегиональных контактов. Научная новизна состоит в интерпретации котла через сочетание локальных традиций металлообработки и признаков, соотносимых со скифо-сакским кругом.

SUMMARY. This article provides a comprehensive study of a bronze cauldron dated to the 6th–5th centuries BCE, housed in the State Museum of History and Culture of the Republic of Karakalpakstan. Typological comparison, technological reconstruction, and museological analysis are applied to clarify its function, ritual semantics, and value as evidence of interregional exchange. The novelty lies in interpreting the object through the intersection of local metalworking traditions and features associated with the Scytho-Saka horizon.

KITAPXANASHÍLÍQ ISI ǴÁREZSIZLIK JÍLLARÍNDA

G. S. Dauletbaeva – *magistr*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filialı
«Kitapxana iskerligi» tálim baǵdarı

Tayanch so‘zlar: kutubxona faoliyati, axborot-kutubxona sohasi, me’yoriy hujjatlar, kutubxona islohotlari.
Ключевые слова: библиотечная деятельность, информационно-библиотечная сфера, нормативные акты, библиотечные реформы.
Key words: library activities, information and library sphere, regulations, library reforms.

Mámleketimizde málimleme - kitapxana isiniń búgingi kúndegi jaǵdayın úyreniw álbette ilim hám texnika, málimleme kommunikatsiya texnologiyaları barǵan sayın rawajlanıp atırǵan házirgi kúnde oǵada aktual áhmiyetke iye bolıp esaplanadı. Solar qatarında, usı tarawda alıp barılıp atırǵan túpkilikli reformalardıń tiykarǵı maqseti xalıqtıń ruwxıy sanasın jetilistiriw, mádeniyatın joqarılatıw, jaslardıń bilim alıwı hám jetik insan bolıp qáliplestiriwden ibarat.

Pútkil málimleme zapasları tiykarınan kitapxanalarda jıynalǵan bolıp, paydalanıwshılar usı jerde jıynalǵan málimlemeden paydalanıwı múmkin. Málimleme hám internet texnologiyalarınıń rawajlanıwı, elektron maǵlıwmatlar bazasınıń jaratılıwı olardan erkin paydalanıwdı talap etedi. [1.5]

Prezidentimiz «Dúnyadaǵı hár bir mámleket, hár bir millet birinshi náwbette óziniń intellektual jetiskenligi, joqarı